

ΛΙΓΑ ΑΚΟΜΗ ΓΙΑ ΤΙΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΙΚΕΣ ΑΝΑΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΠΟΥΚΕΤΟΥ

Γιὰ τὸ δεύτερο μέρος¹ τοῦ μελετήματος «Παρατηρήσεις στὸ “Ἄνθος τοῦ Γιαλοῦ” τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὴν “ὀριστική” ἔκδοσή του» τοῦ Ἰ. Μ. Κωνσταντάκου (Ἑλληνικά 51 [2001] 363-376) παρατηρῶ τὰ ἑξῆς:

(α) Μολονότι ὁ συγγραφέας δέχεται καταρχὴν τὴν ἄποψη ὅτι οἱ ἀποκλίνουσες γραφές τῶν ἀναδημοσιευμένων στὸ περ. Μπουκέτο παπαδιαμαντικῶν διηγημάτων ἔχουν προέλθει, ἐν μέρει τουλάχιστον, ἀπὸ ἀναθεωρημένα χειρόγραφα ἢ διορθωμένα ἀπὸ τὸν Παπαδιαμάντη ἀποκόμματα ἐντύπων, ἐπισημαίνει: «Συνολικά, μὲ βάση τὶς ἀντιβολές τοῦ Καλοσπύρου, μέτρησα στὰ δώδεκα διηγήματα τοῦ Μπουκέτου τοὺλάχιστον πενήντα περιπτώσεις γλωσσικῆς ἀπλοποίησης τοῦ κειμένου ἔναντι τῶν πρώτων δημοσιεύσεων» (σ. 371, ἡ ἀραιογράφηση δική μου)².

Ἄν ὅμως τὸ Μπουκέτο ἔχει ἐπέμβει ἀπλοποιητικὰ στὸ κείμενο τόσες φορές, ποῖα εἶναι ἡ ἀξιοπιστία του; Πόση ἐμπιστοσύνη μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς στὶς ὑπόλοιπες ἀποκλίνουσες γραφές ἐνὸς τέτοιου φορέα;

(β) Στὸ «Συμπλήρωμα» (σσ. 374-376), ποὺ γράφτηκε μετὰ τὴ δημοσίευση δύο δικῶν μου μελετημάτων, ὁ Κωνσταντάκος ἐγγίζει ἀκόμη περισσότερο τὴν ἀλήθεια: δέχεται, λογουχάρη, ὅτι ἡ ἐκτενὴς προσθήκη στὸ τέλος τῆς «Κάλτσας τῆς Νώενας» δὲν προέρχεται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Παπαδιαμάντη καί, ἀκόμη, ὅτι τὸ μπουκώση τῆς «Μακρακιστίνας» (4.159.5) δὲν πάσχει ἀπὸ ἔλλειψη νοήματος.

Ἡ παραδοχὴ αὐτὴ, ἀκριβῶς διότι ἀφαιρεῖ τὰ κυριότερα ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα γλωσσικὰ ἐρείσματα, ὅπου στηρίζεται ἡ θεωρία ὅτι ὑπερέχουν οἱ ἀποκλίσεις τοῦ Μπουκέτου, ἔπρεπε νὰ τὸν ὀδηγήσει σὲ συστηματικότερο ἔλεγχο τῆς στερεότητος τῶν ὑπόλοιπων γραφῶν τοῦ περιοδικοῦ.

1. Τὸ πρῶτο μέρος ἀφορᾷ τὴ διόρθωσή μου σαστικός (ἀντὶ πειστικός ἢ πιστικός) στὸ «Ἄνθος τοῦ Γιαλοῦ», γιὰ τὴν ὁποία ἐξέφρασα ἀργότερα ἀμφιβολίες.

2. Γιὰ τὸν Νικόλαο Α. Ε. Καλοσπύρο καὶ τοὺς ἄλλους, ὅσοι ἔγραψαν γιὰ τὶς ἀναδημοσιεύσεις τοῦ Μπουκέτου, παραπέμπω στὸ μελέτημα τοῦ Κωνσταντάκου.

Τότε θα διαπίστωνε ότι τὸ πρόβλημα εἶναι ἀνύπαρκτο.

γ) Ὁ Κωνσταντάκος, θεωρώντας ὅτι «ὀρισμένες ἀπὸ τὶς ἀποκλίνουσες γραφές τοῦ Μπουκέτου εἶναι ἐμφανῶς καλύτερες ἀπὸ ἐκείνες τῶν πρώτων δημοσιεύσεων» (σ. 375), ἄγεται στὸ συμπέρασμα ὅτι «τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ Μπουκέτου παραμένει ἀνοιχτό» (αὐτ.).

Ποιὲς ὁμῶς εἶναι, πράγματι, «ἀποκλίνουσες γραφές»; Δυσκολεύομαι νὰ δεχτῶ ὅτι ὑπάρχει ὄντως ἀπόκλιση στὶς γραφές Βόλο, ἐπίστευσε, Εἰσηλθον τοῦ Μπουκέτου ἔναντι τῶν γραφῶν Βῶλο, ἐπίστωσε, Εἰσηλθεν τῆς πρώτης δημοσίευσης. Μιὰ ὀρθογραφικὴ ἀπλοποίηση καὶ κάποιες αὐτόματες διορθώσεις τυπογραφικῶν παροραμάτων δὲ συνιστοῦν ἀποκλίσεις καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποψιαζόμαστε ὅτι ὀφείλονται στὸν Παπαδιαμάντη.

Οἱ ἀληθινὰ ἀποκλίνουσες γραφές – ὅπως, π.χ., εἶναι τὸ φονευμένη (Μπουκέτο) ἔναντι τοῦ ἐφθαρμένη (αὐτόγραφο) ἢ ἐξεδίωκε (Μπ.) ἀντὶ τοῦ ἐξεῶθει (αὐτ.) –, καὶ μόνον αὐτές, ἔχουν ἀποδεικτικὴ ἰσχύ. Ὁ Κωνσταντάκος, λοιπόν, ποὺ γράφει ὅτι «ἐκτὸς ἀπὸ αὐτές [ἐννοεῖ τὶς γραφές τοῦ τύπου Βῶλο-Βόλο] τὸ Μπουκέτο παρέχει πάνω ἀπὸ εἴκοσι ἐνδιαφέρουσες ἀποκλίνουσες γραφές, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι γλωσσικὲς ἀπλουστεύσεις οὔτε τυπογραφικὰ σφάλματα» (σ. 375), ἔπρεπε νὰ τὶς παραθέσει γιὰ νὰ τὶς συζητήσουμε ὅλες διεξοδικά. Ἡ «περαιτέρω ἔρευνα καὶ συζήτηση γιὰ νὰ διευκρινιστεῖ τί ἀπὸ τὰ δύο συμβαίνει» (σ. 376) – ἂν δηλαδὴ οἱ ἀναδημοσιεύσεις τοῦ Μπουκέτου περιέχουν μεταγενέστερες γραφές τοῦ Παπαδιαμάντη ἢ ἂν οἱ παρουσιαζόμενες διαφορὲς εἶναι ἔργο τοῦ ἐπιμελητῆ τοῦ περιοδικοῦ – μόνο μὲ τὸν λεπτομερῆ ἔλεγχο τῶν ἀποκλίσεων μπορεῖ νὰ προχωρήσει. Οἱ ἄλλοι δρόμοι εἶναι κλειστοί: ἀκόμη καὶ ἂν ἀποδειχτεῖ, πέρα ἀπὸ κάθε ἀμφιβολία, ὅτι τὸ Μπουκέτο βασίστηκε σὲ διορθωμένα ἀποκόμματα ἢ αὐτόγραφα, τὸ ζητούμενο εἶναι πάντοτε ποιὲς γραφές θὰ δεχτοῦμε ὡς παπαδιαμαντικὲς³. Τὰ ἄλλα εἶναι ἀδιάφορα.

Ὁ Ἰ. Μ. Κωνσταντάκος πρώτη φορὰ δημοσιεύει μελέτημα γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Εὐελπιστοῦμε ὅτι θὰ συνεχίσει.

Χαλκίδα

Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

3. Ἐπειὶ ἐπαναληφθεὶ ὅτι μιὰ γραφὴ τοῦ Μπουκέτου, ποὺ ἀναμφισβήτητα διορθώνει ἀλλὰ δὲν μεταβάλλει οὐσιωδῶς τὴν ἀντίστοιχη τῆς πρώτης δημοσίευσης – π.χ. ἐκάθετο (ἀ') - ἐκάθητο (Μπ.) – δὲν μᾶς ὑποχρεώνει νὰ δεχτοῦμε διορθωτικὴ ἐπέμβαση τοῦ ἴδιου τοῦ Παπαδιαμάντη.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΑ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ ΠΡΟΣ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ

Μεταξύ τῶν ἐπιστολῶν ποὺ ἔστειλε ὁ Παπαδιαμάντης στὸν Βλαχογιάννη ὑπάρχει καὶ ἡ ἐξῆς:

Ἀδελφὲ Γιαννάκη,

Ἔλαβα τὸ γράμμα σου καὶ τὰς δράχ. 40. Εὐχαριστῶ. Διατί τὰ περνᾶς εἰς λογαριασμὸν τοῦ Γόρδωνος; Τὰ 555 μεγ(άλα) χειρόγραφα τοῦ Σηλιάδου ἰσοδυναμοῦν μὲ 1000 (ἐξαιρῶ τὸ περιθώριον) = μὲ τριῶν ὡς ἔγγιστα μηνῶν ἐπιφυλλίδα, ὅπου καὶ ὁ Κακλ(αμᾶνος), μιζέρια, θὰ ἐπλήρωνε ὑπὲρ τὰς 200 δρ. Λοιπὸν μοῦ χρεωστᾶς ἀκόμη 60 διὰ τὸν Σηλιάδην. Εἰπέ τοῦ Κακλ(αμᾶνου) νὰ σοῦ δώσῃ δρ. 50 ὑπόλοιπον νὰ μοῦ τὰς στείλῃς.

Ἐδῶ εἶνε ὠραῖα. Καὶ κλίνει ὑπάρχουν εἰς εἶδος ξενοδοχείου παραθαλάσσιον, μὲ καθαριότητα καὶ δροσιάν. Γράψε μου. Εἰπέ καὶ τοῦ Ἀνδρέα, καὶ χαιρετίσματα πολλά, ὅπως καὶ εἰς τὸν Μαλακάσην, τὸν Ἀναστασόπουλον, τὸν Βασιλικόν, τὸν Γρυπάρην, καὶ λοιπὴν παρέαν.

ὁ σὸς

7 Ἰουλίου (1904;)
ἐν Σκιάθῳ

Ἄλ. Παπαδιαμάντης

Ἡ ἐπιστολὴ δημιουργεῖ πρόβλημα χρονολογικό. Ὁ Παπαδιαμάντης παρέλειψε νὰ σημειώσῃ τὸ ἔτος καὶ ὁ πρῶτος ἐκδότης Octave Merlier¹ μὲ ἀμφιβολία συμπλήρωσε: [1904;]. Τὸν ἀκολούθησαν καὶ οἱ ἐπόμενοι ἐκδότες τῆς παπαδιαμαντικῆς ἀλληλογραφίας².

Ὡστόσο, ἐλέγχοντας πρόσφατα ἓνα μέρος τῆς ἀλληλογραφίας Παπαδιαμάντη - Βλαχογιάννη, τὸ ὁποῖο θὰ ἀναδημοσιευτεῖ στὴν ἔκδοση τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Γόρδωνος, ἡ νεώτερη ἀπὸ τοὺς συντάκτες αὐτοῦ τοῦ σημειώματος διαπίστωσε ὅτι τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς δὲν ἐπιτρέπει τὴ χρονολόγησιν στὰ 1904. Ποιὰ, λοιπὸν, χρονιὰ γράφτηκε καὶ μεταξὺ ποιῶν ἐπιστολῶν πρέπει νὰ τεθεῖ στὴν Ἀλληλογραφία³;

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 193 ἐπιστολὴ - παραλήπτης ὁ Ζαχ. Παπαντωνίου -, στὶς 26 Ἰουνίου 1903 ὁ Παπαδιαμάντης βρίσκεται

1. Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὀφελίμων Βιβλίων, *Α. Παπαδιαμάντη Γράμματα*, μὲ πρόλογο καὶ σημειώσεις Octave Merlier, Ἐν Ἀθῆναις 1934, ἀρ. ἐπιστολῆς 163.

2. Τὰ Ἄπαντα τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, ἐπιμ. Γ. Βαλέτα, τ. Ε', Ἀθῆναι 1954, ἀριθμ. ἐπιστολῆς 190· Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη, Ἀλληλογραφία, φιλ. ἐπιμ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἀθῆνα, Δόμος, 1992, ἀριθμ. ἐπιστολῆς 204. Παραπέμπω στὶς ἄλλες ἐπιστολές σύμφωνα μὲ τὴν ἀρίθμηση αὐτῆς τῆς ἔκδοσης.

3. Ἡ χρονολογικὴ σειρὰ τῶν ἐπιστολῶν Παπαδιαμάντη καὶ Βλαχογιάννη ἔχει καὶ ἄλλοῦ διαταραχθεῖ στὶς ἐκδόσεις Merlier καὶ Βαλέτα. Ἡ σειρὰ ἀποκαταστάθηκε ἀπὸ τὸν Γεώργιο Α. Χριστοδούλου (βλ. Ἀλληλογραφία, ὁ.π., σ. 229).

ακόμη στην Ἀθήνα. Κατὰ τὰ τέλη τοῦ μηνὸς ἢ στὶς ἀρχὲς Ἰουλίου πηγαίνει στὴ Σκιάθου παίρνοντας μαζί του καὶ τὸν Γόρδωνα γιὰ νὰ τὸν μεταφράσει. Ὁ Βλαχογιάννης τοῦ στέλνει ἐπιστολὴ (ποῦ δὲν βρέθηκε) καὶ 40 δραχμὲς. Πιθανότατα τὴν ταχυδρομεῖ – μαζί μὲ τὰ χρήματα –, πρὶν ἀναχωρήσει ὁ Παπαδιαμάντης γιὰ τὴ Σκιάθου, πιστεύοντας ὅτι ἐκεῖνος βρίσκεται ἤδη στὸ νησί⁴.

Ὁ Παπαδιαμάντης τοῦ ἀπαντᾷ ἀπὸ τὴ Σκιάθου μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 204 ἐπιστολὴ τῆς 7ης Ἰουλίου: ἔλαβε τὴν ἐπιστολὴ του καὶ τὶς 40 δραχμὲς. Ἐξηγεῖ στὸν Βλαχογιάννη γιὰ ποιὸ λόγο θεωρεῖ τὸ ποσὸ ὑπόλοιπο τῆς ἀμοιβῆς γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ Σπηλιᾶδη καὶ ὄχι προκαταβολὴ γιὰ τὸν Γόρδωνα, καὶ τὸν παρακαλεῖ νὰ πάρει ἀπὸ τὸν Κακλαμάνο καὶ νὰ τοῦ στείλει ἓνα ὑπόλοιπο ἀμοιβῆς (50 δρχ.). Προσθέτει ὅτι στὴ Σκιάθου εἶναι ὠραία, ὑπάρχουν κλίνες στὸ ξενοδοχεῖο καὶ ἄς τοῦ γράψει, ὁ Βλαχογιάννης, ἂν θέλει νὰ πάει στὸ νησί.

Ὁ Βλαχογιάννης τὴν ἐπομένῃ, 8 Ἰουλίου, ἐνῶ ἡ 204 δὲν ἔχει φτάσει ἀκόμη στὰ χέρια του, τοῦ ταχυδρομεῖ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 194. Ρωτᾷ ἐὰν ὁ Παπαδιαμάντης ἔλαβε τὴν προηγούμενη καὶ τὶς 40 δραχμὲς. Ὁ Παπαδιαμάντης τοῦ ἀπαντᾷ στὶς 6 Σεπτεμβρίου μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμ. 195: ἔλαβε τὰ γράμματα (δηλαδὴ τὸ πρῶτο ποῦ δὲ βρέθηκε καὶ τὸ 194) καὶ τὶς 40 δραχμὲς.

Ὅπως δείχνουν οἱ ἐπόμενες ἐπιστολὲς (196-202) ὁ Παπαδιαμάντης βρίσκεται πάντα στὴ Σκιάθου – ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ταξίδι στὴν Πορταριά γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ ἀδελφοῦ του –, καὶ μεταφράζει τὸν Γόρδωνα, ἐνῶ ὁ Βλαχογιάννης τοῦ στέλνει χρήματα, ὅποτε εὐκολύνεται.

Τὸν Μάιο τοῦ 1904 ὁ Παπαδιαμάντης γράφει τὴν ὑπ' ἀριθμ. 203 ἐπιστολὴ: λογαριάζει νὰ τοῦ στείλει συστημένα τὰ ὑπόλοιπα χειρόγραφα τῆς μετάφρασης τοῦ Γόρδωνος (τοῦ ἔχει ἤδη στείλει ἓνα μεγάλο μέρος) καὶ τοὺς δύο τόμους τοῦ πρωτοτύπου, ἐκτὸς ἂν σκοπεύει ὁ Βλαχογιάννης νὰ ἔλθει στὴ Σκιάθου, ὅπου αὐτὸς μπορεῖ νὰ τὸν φιλοξενήσει στὸ ἀγναντερὸ καὶ ἄνετο πυργάκι ποῦ νοίκιασε γιὰ νὰ ἐργάζεται (προφανῶς γιὰ τὸ πατρικὸ του ἔχει ἐγκατασταθεῖ οἰκογενειακῶς ὁ παθὼν τὰς φρένας ἀδελφός του).

Στὶς 6 Σεπτεμβρίου 1904 (ἐπιστολὴ 205) δὲν θυμᾶται πιά ἀπὸ πότε ἔχουν ν' ἀλληλογραφήσουν. Ἐξακολουθεῖ νὰ τὸν ἀπασχολεῖ τὸ πῶς θ' ἀποστείλει τὸ πρωτότυπο τοῦ Γόρδωνος καὶ τὰ χειρόγραφα. Τὸ ἴδιο πρόβλημα ἀντιμετωπίζει καὶ ὅταν γράφει τὴν ὑπ' ἀριθμ. 206 ἐπιστολὴ τῆς 13ης Σεπτεμβρίου 1904.

4. Βλ. ἐπιστολὴ 194: «πῶς εἶχες μείνη μιὰ βδομάδα παραπάνω σ' τὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὴ βραδεῖα ποῦ ἀποχαιρετισθήκαμε».

“Αν λοιπόν δεχτούμε πώς ή έπιστολή 204 γράφτηκε τόν Ίούλιο του 1904, όφείλουμε ν’ άπαντήσουμε στα έξής έρωτήματα: (α) Γιατί ό Παπαδιαμάντης, ένώ έχει έτοιμα τά χφ. του Γόρδωνος, δέν φαίνεται νά μεριμνά πώς θα τά στείλει στον Βλαχογιάννη; (β) Γιατί δέν κάνει λόγο στον Βλαχογιάννη για τή δυστυχία του άδελφου του; (γ) Πώς, ύστερα από ένα χρόνο δουλειάς στη Σκιάθο κι ένώ ό Βλαχογιάννης του στέλνει χρήματα, θυμάται ξαφνικά ότι του όφείλεται ένα υπόλοιπο για τόν Σπηλιάδη; (δ) Για ποιό λόγο πληροφορεί τόν Βλαχογιάννη ότι στη Σκιάθο υπάρχουν κρεβάτια σ’ ένα καλό ξενοδοχείο, όταν με τò προηγούμενο σωζόμενο γράμμα του του προτείνει νά τόν φιλοξενήσει ό ίδιος;

Μέ άλλα λόγια: όταν έχει έτοιμη τή μετάφραση του Γόρδωνος και όταν συμεριζεται τή δυστυχία του άδελφου του, έχει τή διάθεση νά γράφει στον Βλαχογιάννη όσα διαβάζουμε στην έπιστολή 204, με τήν όποία, έπιπλέον, έπιφορτίζει τόν παραλήπτη νά δώσει χαιρετισμούς στον τάδε και στον τάδε; Δύσκολα πράγματα.

Η έπιστολή 204 είναι άπάντηση στην άνεύρετη πρώτη έπιστολή που έστειλε ό Βλαχογιάννης στη Σκιάθο, γράφτηκε ένα χρόνο νωρίτερα, ήτοι στις 7 Ίουλίου του 1903, σχεδόν μόλις έφτασε ό Παπαδιαμάντης στη Σκιάθο, και πρέπει στην Άλληλογραφία νά τοποθετηθει μετά τήν ύπ’ αριθμ. 193 έπιστολή που άπευθυνόταν στον Ζαχαρία Παπαντωνίου.

Σύμφωνα, λοιπόν, με τή νέα χρονολόγηση τής έπιστολής 204 και λαβαίνοντας υπόψη ότι και ή έπιστολή 205 στην έκδοση Μερλιέ (άρ. 154) έφερε χρονολογία 6 Σεπτεμβρίου 1902 – άντι 6 Σεπτεμβρίου 1904, όπως σωστά διάβασε ό Γ. Α. Χριστοδούλου⁵ – πρέπει στο «Χρονολογικό δείχτη τής ζωής του Παπαδιαμάντη», που συνέταξε ό αείμνηστος Ίω. Ν. Φραγκούλας, νά διορθώσουμε τήν έγγραφη «1902 Ήρθε στη Σκιάθο και έμεινε ως τόν Αύγουστο 1904», καθώς και τήν έπόμενη «1903 Δημοσίευσε από τή Σκιάθο τή “Φόνισσα” στο περ. “Παναθήναια”»⁶. Στη Σκιάθο ήρθε μεταξύ 26 Ίουνίου και 7 Ίουλίου 1903 και τή Φόνισσα τήν είχε ήδη γράψει στην Άθήνα.

Άθήνα
Χαλκίδα

Α. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ
Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

5. Βλ. Άλληλογραφία, ό.π., σ. 229.

6. Βλ. Ίω. Ν. Φραγκούλας, Σκιαθίτικα, Α΄ Ίστορία τής Σκιάθου, Άθήνα, Ίωλκός, 1978, σ. 262. Τò λάθος έχει έπαναληφθει και στην κριτική έκδοση Άπάντων Παπαδιαμάντη, καθώς και στα χρονολόγια τών τευχών που άφιέρωσαν στον Παπαδιαμάντη, τά περ. Διαβάζω 165 (8 Άπρ. 1987) 31, και Άντι 753 (28.12.2001) 19.